

**FRANCIS MACDONALD CORNFORD, *DİNDEN
FELSEFEYE: BATI NAZARİYATININ KÖKENLERİ
ÜZERİNE* (ÇEV. ÖZGÜÇ ORHAN), İSTANBUL:
ALBARAKA YAYINLARI, 2020**

Ebrar Münevver ÇAM, Prof. Dr.

ebrarmunevvercam@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2916-5314>

Makale Türü | Type of Article: Kitabiyat | Book Review

Başvuru Tarihi | Date Received: 12.02.2022

Kabul Tarihi | Date Accepted: 14.07.2022

Atıf | Cite As

ÇAM, E. M. "Francis MacDonald Cornford, Dinden Felsefeye: Batı Nazariyatının Kökenleri Üzerine (Çev. Özgüç Orhan), İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020". *Din ve Felsefe Araştırmaları* 5/1 (Haziran 2022): 146-152.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Etik Beyanı | Ethical Statement

Bu makalenin yazarı/yazarları, hakemleri ve dergi editör grubu Din ve Felsefe Araştırmaları dergisinin Etik Kurallarına uyduklarını kabul eder.

The author/authors, referees, and journal editorial group acknowledge that they adhere to the Code of Ethics for the journal of Religion and Philosophical Research.

FRANCIS MACDONALD CORNFORD, *DİNDEN FELSEFEYE: BATI NAZARİYATININ KÖKENLERİ ÜZERİNE* (ÇEV. ÖZGÜÇ ORHAN), İSTANBUL: ALBARAKA YAYINLARI, 2020

Ebrar Münevver ÇAM

20. yüzyılda İngiltere’de Charles Darwin’in evrim teorisine ve pozitivist çevreye tepki olarak ortaya çıkan ve Jane Ellen Harrison, Gilbert Murray ve Arthur Bernand Cook’un temsilcileri olduğu ritüelistler, 1900-1915 yılları arasında entelektüel bir hareket olarak genişlemişlerdir. İngiliz Antikçağ Felsefesi profesörü Francis MacDonald Cornford (ö. 1943) da “Cambridge Ritüelistleri” olarak bilinen bu filologlar grubuna katılmış ve burada onlarla beraber ‘mitoloji ve ritüellerin ortak kökeni’, ‘din, kültür ve sanat araştırmalarında ritüel uygulamaların yazılı mitolojiye göre önceliği’ ve ‘klasik Yunan düşüncesinin temelini oluşturan Yunan mitolojisi’ konuları üzerine araştırmalar yapmıştır.

Antik Yunan mitolojisini ve tragedyasını incelemek üzere antropolojik, sosyolojik ve psikolojik birçok teoriden yararlanan grupta Cornford, özellikle de Emile Durkheim’den etkilenmiş ve onun ‘kolektif temsiller’ kavramını Klasik Yunan’ın dini, sanatsal, felsefi ve bilimsel yapısını analiz etmek için kullanmıştır.¹ İlk yayını 1907 yılında yapan Cornford, 1912 yılında *From Religion to Philosophy: A Study in the Origins of Western Speculation* isimli eseriyle ikinci yayını yapmıştır.² Değerlendirmesini yapacağımız bu eser, 2020 yılında Özgüç Orhan tarafından Türkçe’ye kazandırılarak Türk okurlarının istifadesine sunulmuştur. Cornford bu çalışmada, Antik Yunan’a dayanan Batı düşüncesinin kaynağında dini temsilin olduğunu iddia etmekte ve dinden felsefeye geçiş sürecini altı başlık altında ele almaktadır.

Cornford, felsefenin kökeni ile ilgili tartışmalarda, temsilcisi olduğu Cambridge Ritüelleri grubuyla yapmış olduğu çalışmalara paralel olarak felsefe tarihi okumalarına farklı bir bakış açısı getirmiştir. Bilindiği üzere, felsefenin kökenine ilişkin birçok yaklaşım olmakla beraber en temelde üç görüşten bahsetmemiz mümkündür. Bunlardan birincisi, felsefenin kökeninin, Eski Yunan olduğu görüşüdür ki bu görüş de kendi içinde ikiye ayrılır. Bunlardan ilki, Doğu’dan etkilenen Eski Yunan felsefesinin Doğuyu aşarak bir orijinalliğe sahip olduğu, diğeri ise felsefenin, hiçbir etkileşim olmaksızın bir ‘Yunan mucizesi’ olarak ortaya çıktığı görüşüdür.

¹ Oxford Dictionary of National Biography, “Cambridge ritualists [ritual anthropologists]” (Erişim 11 Ocak 2022). <https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-95519>.

² Trinity College Chapel, “Francis McDonald Cornford” (Erişim 04 Mart 2022). <http://trinitycollegechapel.com/about/memorials/brasses/cornford/>.

İkincisi, felsefenin herhangi bir milletin ürünü olmaksızın bütün milletlerin ortak değeri olduğunu savunan görüştür. Üçüncüsü ise, felsefenin ilahî kaynaklı olduğu şeklindeki görüştür.³ Cornford düşünce ve toplum tarihinin -teolojik, metafizik ve pozitif olmak üzere- deterministik bir evrim sürecinden geçerek bilimsel bir aşamaya ulaştığını savunan Comtecu düşünceye ve diskürsif düşünceye karşı çıkmıştır. Cornford'a göre, Antik Yunan'ın düşüncesini diğer medeniyetlerin düşüncesinden ayıran, onların, rasyonel ve teorik düşünme yetisine sahip olmaları değil; Yunan mitolojisinden ve yerel dinlerden beslenmiş olmalarıdır. Kitabının önsözünde bu düşüncesini, "Felsefi mousa (ilham perisi) anasız bir Athena değildir: Eğer 'bireysel akıl' babası ise daha yaşlı ve daha haşmetli atası 'Dindir'" (s. 39) şeklinde ifade eden Cornford'a göre düşüncenin yegâne kaynağı Yunan mitolojisi ve dindir. Onun yegâne kaynağı Yunan mitolojisi ve dindir. Böylece Cornford, hem Antik Yunan'ın rasyonel düşünceye sahip olmadığını hem de Helenistik filozofların çevre medeniyetlerin pratik ve teorik buluşlarını almadığını iddia eder.

Cornford, yukarıda bahsi geçen iddiasını Yunan mitolojisine dayandırırken, erken dönemin en eski şairleri olan Homeros ve Hesiodos'un mitolojik birikiminden yararlanır. Ona göre mitolojinin öngörüler oluşturduğu dört temel problem alanı vardır: evrenin kökenini inceleyen "Kozmogoni", Yunan Tanrılarının kökenini inceleyen "Teogoni", insanın kökenini inceleyen "Antropogoni" ve yeniden dirilişi inceleyen "Eskatologya" felsefi düşüncenin kökenini bu problematikler üzerinden derinlemesine tahlil eder. Eserinin birinci bölümünü oluşturan "Yazgı ve Yasa" başlığı altında felsefenin dinden miras aldığı *Yazgı, Tanrı, Ruh ve Doğa* gibi temsilleri ele alır. Cornford, kozmogoniden kozmolojiye geçiş sürecinin, üç farklı aşamada gerçekleştiğini söyler. Bu aşamaların ilki, gayrişahsi bir niteliğe sahip olan *Moir*a, ikincisi Yunan Tanrı fikrinin oluşması ve son olarak Yunan Tanrılarının aşılaraq tekrar *Moir*a'ya dönüşün olduğu Yunan felsefesini oluşturan aşamadır. Cornford hem Hegel'in tarih felsefesine hem de Comte'un ilerlemeci tarih anlayışına karşı çıkarak, toplumsal olayları yine başka bir toplumsal olayla açıklayan Durkheim'ın ilkesini düşüncesinin temeline oturtmuştur. Felsefi bir düşüncenin başka bir felsefi düşünceden beslendiğini ileri süren bu anlayışta Cornford, önce gelen ile sonra gelen arasında sürekli bir ilişki olduğunu vurgulamıştır.

Antik Yunan mitolojisinde kozmoloji, Tanrılardan önce gelir ve kozmolojinin varlığı Tanrılarının varlığına koşut kabul edilir. Bu sebeple Tanrı'nın kökeninin bizzat evrenin kendisinde olduğu düşünülür. Tanrılarının kozmik evrende sahneye çıkmadan önceki dönemini ifade etmek üzere Homeros'ta yasa (*nomos*), kader/yazgı ve doğa (*physis*) anlamlarına gelen *Moir*a kavramı vardır. Zorunlu ve ahlaki düzeni ifade eden *Moir*a, Tanrılar ve daimonlar da dahil olmak üzere tüm güçleri sınırlayan bir hüküm ve kozmolojik yetki alanı sistemidir. Hesiodos *Teogonia*'sında, kader tanrıçaları olarak zikredilen *Moir*a'nın, insanların suçlarını takip etme ve onları izleme görevleri olduğundan bahseder (s.69). Buna göre *Moir*a, yalnızca kaderin hükmünü belirleyen

³ Felsefenin kökenine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Erdoğan "Felsefenin Menşe'i ile İlgili Görüşler", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII (2003), 59-74.

bir yargı mekanizması değil, aynı zamanda da ahlaki bir buyruktur. Yazgı ile doğrudan ilişkili olan ahlaki Moira, yaptıkları suçlar sebebiyle ahlaki sınırların ötesine geçen insanların hatalarına karşılık, onlardan intikam almak üzere başlarına musibetler göndererek düzeni sağlar. Ahlaki bir güç olmakla beraber Moira, insanlığın menfaatlerine ve isteklerine saygı duyan ve daima iyilikle beraber anılan bir güç değildir. O, insanlara ve insanlaşmış Tanrılara tanıdığı meşru alan içinde cüzi irade ile hareket etmelerine olanak sağlayan, ancak sınırı ihlal edenlerden de intikam alan öngörüsüz, amaçsız ve tasarımsız bir güçtür. Bu anlamda Moira, düzenlemeleri adil ve zorunlu yapmanın dışında hakikatin ifadesine bir şey eklemeyiz. Tanrılar hakkındaki genel kanılarımızın aksine Antik Yunan mitolojisinde Tanrılar'ın dahi Moira'nın yasalarına bağlı olması dikkat çekici bir noktadır. Cornford, Moira ile Antik Yunan Tanrılarını birbirinden ayıran unsuru, Moira'nın bireysel bir amaca sahip olmaması ve gayrişahsi bir nitelikte tezahür etmesiyle açıklar. Ancak Tanrı ile insan arasındaki mahiyet farklılığının ne olduğu üzerinde yeterince durmayarak onu bir anlamda okuyucunun bilgi birikimi ve anlayışına bırakır.

Dinden felsefeye geçiş sürecinin son evresi olan “Doğa”da (*physis*), Tanrılar sahnedan yavaşça çekilmesinin Milet Okulu'nun en temel meselesi olduğuna değinen Cornford'a göre, Milet Okulu'nun ilk temsilcisi Thales'tir. Ona göre Sokrates öncesi filozoflar, iddia edildiği gibi rasyonel-epistemik bir kaygı ile düşüncelerini sistemli hale getirmemişlerdir. Bu yüzden Cornford, onların kozmogonilerinin daha önceki mitsel düşüncelerin tekrarı olduğunu ileri sürmüş; doğa filozoflarını, kendilerinden önceki kâhin şair ve bilge karakterinin bir çeşit devamı saymıştır. Cornford ilk filozofların dinden ayrılmadıkları iddiasını, Thales'in, ‘her şeyin ilkesinin/doğasının su olduğu’, ‘evrenin içinde ruh barındırdığı’ ve ‘evrenin Tanrılarla dolu olduğu’ ifadelerine dayandırır.

Eserinin ikinci bölümünde Moira'nın kökenini inceleyen Cornford, “Dinden Felsefeye Geçiş” başlığı altında, Anaksimandros'un kozmolojisini felsefi ya da bilimsel olarak kabul ederken Hesiodos'un kozmolojisini dini ya da mitsel kabul etmemizin nedenini sorgular.⁴ Cornford'un iddiasının temeli, bu soruya vermiş olduğu cevabın altında gizlenmektedir. Ona göre Anaksimandros, kendisinden öncekilerin ulaşamadığı bir cüretkarlık ve bütünlükle doğa-üstü açıklamaları ve mitolojiyi evren tasavvurundan silmiştir. Diğer bir deyişle o, Zeus'u ve Olymposluları yok ederek eşyaya dair tüm hükümleri kendi şemasından çıkarmış ve bunun sonucunda da Moira'nın eski hükümlerliğini yerine getirmiştir. Cornford, dini karakteri olan *physis*'in, *mythos*'tan *logos*'a geçişinde şahsi Tanrılar iradelerinin yerine doğal bir neden olan hareketin geçtiğinin geçtiğinin altını çizer.

Cornford “Doğa Tanrı ve Ruh” olarak isimlendirdiği üçüncü bölümde, kolektif karakterlere sahip olan daimonlardan şahıs-tanrılara geçiş sürecini anlatır. Bunun için öncelikle, ilkel kabilelerdeki Doğa ve Âdet'in özdeşliğinden bahseder. Cornford'a

⁴ Francis Mcdonald Conford, *Dinden Felsefeye Batı Nazariyatının Kökenleri Üzerine*, çev. Özgüç Orhan (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020), 102.

göre, toplumsal bir işlev olan “doğa”, “physis ve nomoi ile aynıdır ve her ikisi de bir grup tarafından ifade edilen etkeni, toplumsal olarak örgütlenmiş Moira’yı temsil eder” (s. 140). Cornford bu örgütlenmeyi, dinin kendisinden daha eski olan ‘büyü çağını’ tahlil ederek açıklamaya çalışır.⁵ Ona göre, temsile ihtiyacı olmayan ilkel büyü, bir grup tarafından deneyimlenen yoğun duygusal bir faaliyettir. Bu grubun her bir üyesi hem içsel hem de dışsal deneyimlere sahiptir. Grup içerisinde her bir birey bütünü oluşturan bir parçadır ancak bununla beraber grubun gücü, herhangi bir bireyin gücünden daha fazladır. Birey-üstü olarak konumlandırılan bu güç, dini temsilin ilk kaynağı olan ‘kolektif bilinç’tir. Kolektif bilinç bireyden daha üstün kabul edilmeye başlandığı zaman ahlaki ve kısıtlayıcı bir güce dönüşür. Bir zamanlar kendimiz olan kolektif güç, zamanla daimonik, kişisel olan ve kendimiz-olmayan bir güce dönüşür. Kolektif gücün hiyerarşik bir yapıya dönüşmesinde Yunan Tanrı figürlerinin oluşmasını sağlayan krallar, kahramanlar ya da liderler önemli bir yere sahiptir. Bu noktada Cornford, Yunan çoktanrıcılığı tarafından iki ilahi varlık olarak tanınan *Gizem Tanrısı* ile *Olymposçu Tanrı* arasında bir karşılaştırma yapar. Aralarındaki tüm etkileşime rağmen temel bir farkın olduğunu söyleyen Cornford, *Gizem Tanrısının baştan sona beşerî grubun daimonu olduğunu; Olymposçu Tanrının ise ona tapınanlardan farklılaşmış yerel bir bölümün daimonu olduğunu söyler* (s. 179). İki tanrı arasındaki bu farklılık, onların iki farklı felsefe geleneğinin temsilcisi olmalarıyla sonuçlanır. Buna göre, Yunan dininin Gizem Tanrısı Dionysos mistik geleneği temsil ederken; Olymposçu Tanrı bilimsel geleneği temsil eder.

Cornford, eserinin “Felsefenin Verisi” bölümünde *physis* ve *ruh* kavramlarının detaylı analizini yapar. Cornford, ilk filozofların anlattıkları “doğa”nın, en başından beri *Ruh* ve *Tanrı* olan bir *Töz* olduğunu ileri sürer. Cornford’a göre, felsefe tarihçileri tarafından *physis*’in bu ilahi sıfatları göz ardı edilir. Felsefenin, ilahiyatın bizzat içinden doğduğunu ve filozofların evrene ilişkin tasavvurlarının tohumunun dini temsiller üzerinden açan çiçekler olduğunu dile getiren Cornford bu iddiasını, kitabının bundan sonraki kısmında Yunan felsefesinden ayrılan iki farklı gelenek ile temellendirmeyi amaçlar.

Eserin son iki bölümünde, “Bilimsel Gelenek” ve “Mistik Gelenek” titiz bir şekilde ele alınır. Bu iki bölümde de filozofların görüşlerine yeniden değinerek aralarında bir sınıflandırma yapan yazara göre, Anaksimandros’un kozmogoni düşüncesi, bütün bir İyonya kozmogonisinin öngörüsüdür. Bu anlayışa göre, evren ezeli değildir, bir başlangıcının olması gerektir ve Moira’nın, dört unsuru tayin ettiği bölümsel dağılım vardır. Bu bölümsel dağılımdan kurtulmak kozmolojinin ilk eylemidir. Bu ayrışma, başlangıçtaki bir şeyin ayrışımıdır ki Milet Okulu onun canlı bir töz olduğunu iddia etmiş; Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Empedokles ve Herakleitos ise basit töz fikrine karşı çıkarak birbirine karışmış birçok töz olduğunu savunmuşlardır.

Cornford’a göre, bilimsel gelenek birçok açıdan mistik gelenekten ayrılır. İyon

⁵ Cornford, *Dinden Felsefeye Batı Nazariyatının Kökenleri Üzerine*, 140.

bilimi zamanla Olymposçu ilahiyatın yerini alarak dinin açıklamalarından yararlanmaksızın pratik dürtü ile dünyayı doğrudan kontrol etme amacı ve arzusu taşır. Bilimin ulaşmak istediği esas nokta, keyfi bir iradeye sahip olan ve öngörüye imkân tanımayan Tanrıların dini sistemi yerine zorunlulukla yönetilen, kapalı bir sistem kurmaktır. Bilim, hesaplanamayan eylemlerin ilk neden olarak addedilmesine ve onun sonuç içinde yer almasına müsaade etmeyeceğinden, -ilk neden Tanrı olsa bile- bir kenara çekilebileceği bir alan yaratmak ister. Bilim, ilahiyattan ayrılmaya başladıktan sonra, gerçekliğin bir modeline ulaşmış olur. Bu sebeple Anaksimandros, Anaksimenes ve Leukippos üzerinden gelen Atomculuk fikrinin sahip olduğu zorunluluk düşüncesi, bilimin ilk nüvelerini oluşturmuştur.

Gerçekçi bilimsel geleneğin aksine idealist olan mistik gelenek, ilhamını Tanrı(lar)dan alır. Mantıksal bir çıkarım, süreklilik ve zorunluluk düşüncesine sahip olan bilimden farklı olarak mistik gelenek, bir doğa sistemi kurarak Tanrı'ya, ruha ve yazgıya dair görüşleri kavramsallaştırmaya çalışır. Bu kavramsal şemasını Dionysos dininden alan mistik geleneğin çabaları, bilimden ya da birbirinden bağımsız değildir. Nitekim Cornford'a göre, her kim yeni bir düşünce ortaya atarsa, o düşünce ya kendisinden öncekileri yanlış anlaması suretiyle, ya öncekilerin başarısızlıklarını tespit edilmesi suretiyle ya da öncekilerin bizzat fikri alınmak suretiyle ortaya koyulmuştur.

Cornford'a göre, bilimsel gelenekte bilim, geometri atomculuk ve zorunluluk altında, Moira'nın hükümranlılığı ile sonuçlanmıştır. Buna mukabil mistik gelenekte de zaman ve sayı kavramları baskın hale gelerek Doğruluk (*Dike*) Moiranın yerini almıştır. Orphik ve Dionysos mitik tasavvuru, özellikle Pythagoras ve sonrasında gelen filozoflarda daha etkili olmuştur. Bu küçük Dionysosçu grup, daimon etrafında şekillenmiştir. Grubun hem tamamı hem de her bir üyesi, bunların ötesinde olan daimon veya ruhta can bulmuşlardır. Ayrıca grubun her bir üyesini aşan ortak bir yaşam olduğu için Yunanlılarda ilâhi anlamına gelen ölümsüzlük fikri hâkim olmuş ve bu zamanla mistisizm öğretisinin en temel düşüncesi olmuştur. Yaşamın sürekliliğini esas almaları ve yaşayanlar kadar ölü olanlara da kesintisizce uzanmaları düşüncesi, onlarda tenasüh (*palingenesia*) düşüncesini doğurmuştur. Bunlarla beraber Dionysosçu dinin Orpheusçu yeniden inşasında göksel cisimlere -özellikle de *Güneş'e*- kutsiyet atfedilmiştir. Doğu kültürlerinin de etkisiyle beraber ruh-beden düalizminin ortaya çıkması, temelde en iyiye yükselmek için nefsin bedenden kurtulması öğretisi, Ruhun Tanrı'dan düşmesi ve tenasüh döngüsü de benimsenmiştir. Parmenides hakikatler ile doksa ayrımıyla, Platon ise ideler ve bu dünya arasında yaptığı ayrımla bu mistik gelenekten gelen büyük filozoflardır.

Sonuç olarak, "Cambridge Ritüelistleri" olarak bilinen filologlar grubunun bir temsilcisi olan Cornford, felsefenin kökenine ilişkin hâkim üç otoritenin görüşlerini eleştirerek düşüncenin kaynağının, Yunan mitolojisi ve din olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiasını temellendirmek üzere felsefeden dine geçiş sürecini üç aşamada inceleyen yazar, kaynağını geçmişinden alan ve sonrasında onu yeni bir biçimde yorumlayan bir tarih felsefesi çizmiştir. Düşüncenin kökenlerine inmeye çalıştığı gibi

kavramların da kökenine giderek okuruna dilsel tahliller sunmuştur. Analizini yaptığı her konu için birincil literatürden yararlanan Cornford, akademik anlamda da bir doyum sağlamıştır. Mythos'tan Logos'a geçiş sürecinin anlatıldığı bu eser, yeni bir tarih okuması sunması ve hâkim otoritelere karşı asılsız olmayan iddialarla farklı bir bakış ortaya koyması bakımından ufuk açıcı bir çalışmadır.